

УДК 159.92.37.011.32

Н. П. Шайдакандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної психології
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»**О. Г. Шайда**кандидат психологічних наук,
доцент кафедри загальної психології
ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»**Л. М. Макарова**кандидат педагогічних наук,
викладач
Циклова комісія психолого-педагогічних дисциплін
КЗ «Покровський педагогічний коледж»

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОГО МИСЛЕННЯ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ЯК ОСНОВА ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ВЧИТЕЛЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

У статті розглядається теоретичний і практичний аспект проблеми розвитку професійного мислення здобувачів вищої освіти – майбутніх учителів. Аналізується розвиток професійного мислення впродовж професіоналізації особистості майбутнього педагога у вищому навчальному закладі. Досліджено цілеспрямований вплив розвивальної програми на розвиток і становлення професійного мислення майбутніх фахівців.

Ключові слова: мислення, професійне мислення майбутнього вчителя, програма розвитку професійного мислення.

Постановка проблеми. Необхідність виокремлення проблеми становлення й розвитку професійного мислення сучасних здобувачів освіти вищих педагогічних навчальних закладів визначається тим, що мислення майбутнього вчителя як складна внутрішня психічна діяльність має забезпечити як пізнання ним своєї професійної дійсності й себе самого, так і можливість професійного розвитку в процесі вирішення протиріч між соціально-професійними вимогами й можливостями особистості. В умовах нестабільності, постійних соціально-економічних змін, девальвації багатьох усталених у минулому культурних і моральних цінностей особливі вимоги висуваються до підготовки вчителів, які покликані всебічно сприяти формуванню особистості учнів, розширенню їх кругозору, розкриттю творчого потенціалу.

Зростання інтересу до використання психології в освітньому просторі нової української школи посилює актуальність проблеми розвитку професійного мислення майбутніх педагогів.

Наукова проблема, вивченню та вирішенню якої присвячена стаття, пов'язана з протиріччям між достатнім рівнем вивчення об'єктивних факторів розвитку професійного мислення та практичною відсутністю інформації про внутрішні психологічні ресурси розвитку цієї професійно важливої якості.

Для адекватного існування в сучасному світі людині завжди потрібен оптимальний рівень розвитку мислення та професійного мислення як однієї із часткових його форм. Стрімка зміна умов життя та діяльності спеціаліста у зв'язку з появою великої кількості інноваційних технологій лише посилює необхідність проведення відповідних наукових досліджень, зміни погляду на проблему, перегляду деяких її аспектів.

Методологічно значущим є звернення до загальної теорії мислення (К.А. Абульханова-Славська, Б.Г. Ананьєв, О.Б. Брушлінський, Л.С. Віготський, П.Я. Гальперін, О.М. Леонтьєв, А.М. Матюшкін, Я.О. Пономарьов, С.Л. Рубінштейн, О.К. Тихомиров та ін.).

Уклалася теорія професійного мислення (Д.Н. Завалишина, М.М. Кашапов, Ю.К. Корнілов, Т.В. Кудрявцев, А.К. Маркова, Б.М. Теплов та ін.), а також теорія формування мислення дорослих (Б.Г. Ананьєв, Ю.М. Кулюткін, Г.С. Сухобська й ін.).

У сучасній психологічній науці визначено вихідні аспекти для дослідження проблеми становлення професійного мислення вчителя. У роботах О.О. Бодальова, Ю.Н. Дубровіної, Є.О. Климова, Н.В. Кузьміної, А.К. Маркової, Н.І. Пов'якель, А.О. Реана, В.А. Семиченко, О.П. Сергєєнкова, В.Д. Шадрікова й інших переконливо доводиться, що характеристики особистості суттєво

впливають на процес і результат мислення й діяльності в ході професіоналізації особистості. У роботах Д.М. Завалишиної, Д.М. Кавтарадзе, М.М. Кашапова, Ю.К. Корнілова, Ю.М. Кулюткіна, Н.П. Локалової, А.К. Маркової, О.М. Матюшкіна, Я.О. Пономарьова, Т.В. Разіної, Н.І. Пов'якель, О.К. Тихомирова й інших здійснене багатоаспектне уточнення поняття професійного мислення. Незважаючи на певні розходження в думках щодо сутності професійного мислення, переважна більшість дослідників сходяться в поглядах на професійне мислення як на використання прийнятих саме в цій професійній галузі прийомів розв'язання проблемних завдань, способів аналізу професійних ситуацій, прийняття професійних рішень.

Проблема становлення професійного мислення в період професійної підготовки студентів у вищому навчальному закладі розглядалася в роботах А.К. Маркової, О.М. Матюшкіна, С.В. Нужної, О.К. Тихомирова, О.Г. Солодухової й інших. Увагу дослідників привертало питання розвитку професійного мислення в майбутніх фахівців різних спеціальностей: психологів (В.П. Андронova, І.Я. Лернер, Н.П. Локалова, Н.І. Пов'якель, Т.К. Попова, С.С. Сєдова й ін.); економістів (О.В. Герцен, Ю.К. Васильєв, Б.П. Шемякін); педагогів (Г.Т. Абдулліна, Л.В. Долинська, О.А. Дубасенюк, Н.О. Воронова, А.В. Карпов, М.М. Кашапов, Ю.К. Корнілов, Н.В. Кузьміна, Ю.Н. Кулюткін, О.А. Орлов, К.О. Осипова, Г.С. Сухобська, Д.С. Яковлева й ін.), зокрема майбутніх учителів музики (Г.І. Михалевська, Л.Г. Ушакова, Т.В. Харитонova), майбутніх вихователів дошкільних навчальних закладів (І.В. Тараскіна), майбутніх учителів початкової школи (Л.Р. Джелілова). У роботах цих та інших авторів розкривається сутність, структура, змістовне наповнення, педагогічні умови, психологічні передумови розвитку професійного мислення студентів, визначаються підходи та засоби розвитку професійного мислення майбутніх вчителів у цілому та з урахуванням профілю підготовки.

Визначення нових векторів дослідження професійного мислення, їх напрямків не тільки не відхиляє, а й передбачає більш широке використання наукового досвіду провідних психологічних шкіл і традицій, залучення результатів фундаментальних теоретичних і практичних напрацювань, їх інтеграцію.

Проте аналіз психологічної літератури за проблемою дослідження дозволяє констатувати явне переважання наукових досліджень, присвячених зовнішнім, об'єктивним факторам розвитку професійного мислення. Не применшуючи значущості останніх, слід, на наш погляд, приділити увагу ролі внутрішніх психологічних факторів професійного розвитку, зокрема віку й стану в становленні та прояві професійного мислення здобувачів освіти педагогічного коледжу та педагогічного університету.

Мета статті – дослідити умови розвитку рівня професійного мислення як здатності здобувача освіти до вільної орієнтації та продуктивної самореалізації в умовах майбутньої професійної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Із мисленням, його процесами та якісними особливостями у вітчизняній психології пов'язують ефективність практичної та професійної діяльності фахівця. Важливе місце в розвитку професійного мислення займає етап навчання у ВНЗ, у межах якого закладаються основи становлення мислення майбутнього фахівця. Історія вивчення проблеми розвитку професійного мислення майбутнього вчителя дозволяє говорити про можливість і необхідність його цілеспрямованого розвитку, що є основою професійної підготовки фахівців.

Під професійним мисленням у сучасній психологічній науці розуміють мислення людини, пов'язане з розв'язанням професійних задач, професійною діяльністю (Ю.К. Корнілов); компетентне мислення, яке визначається інтелектуальними вміннями вирішувати практичні професійні завдання (Д.М. Кавтарадзе); вищий рівень професійного розвитку мислення, якому властивий творчий характер (Ю.М. Кулюткін); вид мислення, який оперує різноманітними евристичними прийомами вирішення професійних творчих задач (О.К. Тихомиров); специфічно-фахове, системне, практично спрямоване, оперативне й творче мислення (Н.І. Пов'якель); вищий пізнавальний процес пошуку, вияву й вирішення проблемності в професійній діяльності (М.М. Кашапов); опосередковане й узагальнене відображення людиною професійної реальності, поінформованість про шляхи отримання нових знань щодо різних сторін і способів їх перетворення; уміння ставити, формулювати й вирішувати завдання професійної діяльності (А.К. Маркова, Н.П. Локалова). Аналіз літератури засвідчує неоднозначність трактування поняття «професійне мислення», виділення основних компонентів його структури.

Дослідники пов'язують формування професійного мислення майбутніх учителів із розвитком логічної культури мислення; із набуттям уміння застосовувати психологічні й педагогічні теорії, категорії, принципи й закони до конкретних педагогічних ситуацій; із розвитком педагогічної інтуїції; із формуванням підґрунтя діалектичного мислення; із засвоєнням методів і процедур наукового мислення; із формуванням здатності до професійної рефлексії, уміння вести діалог у ході спілкування з учнями; із формуванням предметного наукового мислення в галузі спеціалізації. Констатується важливість того, щоб прийоми професійного мислення формувалися не стихійно, а спеціально відпрацьовувалися під час навчання у ВНЗ.

Формування професійного мислення майбутнього вчителя в комплексі «коледж – університет» відбувалося завдяки розробленій розвивальній програмі, головна мета якої полягала в сприянні розвитку професійного мислення майбутніх учителів.

Досягнення цієї мети передбачало вирішення таких завдань: сприяння усвідомленню студентами значущості розвинутого професійного мислення в роботі педагога гуманітарного профілю; формування обізнаності в особливостях власного професійного мислення; формування обізнаності в значущості текстових умінь у роботі викладача гуманітарного профілю і його зв'язку з професійним мисленням; формування обізнаності у власному рівні розвитку текстових умінь; підвищення рівня розвитку текстових умінь; розвиток вербальної креативності; підвищення рівня рефлексивності мислення; закріплення отриманих знань і умінь шляхом здійснення рефлексії підсумків розвивальної програми.

Загальна структура розвивальної програми представлена чотирма блоками: мотиваційним, інформаційним, інструментальним і рефлексивним. Метою мотиваційного блоку було формування позитивної мотивації до участі в розвивальній програмі; інформаційного – формування обізнаності щодо особливостей текстових умінь майбутніх учителів для сприяння розвитку їх професійного мислення; інструментального – формування текстових умінь і вербальної креативності; рефлексивного – підвищення рівня рефлексії в майбутніх учителів-гуманітаріїв. Тривалість застосування розвивальної програми склала 12 тижнів (по 2 заняття на тиждень).

Кожен структурний блок програми містить тематичні заняття, у ході яких використовуються такі методичні прийоми, як лекції, дискусії, колективні обговорення проблемних питань, представлених до аналізу матеріалів, висловлювань видатних людей, мозковий штурм, аналіз дібраних педагогічних ситуацій, інтелектуальні ігри, евристичні бесіди, психогімнастичні, психотехнічні, рефлексивні вправи.

До дослідження було залучено 56 студентів 3 курсу філологічного факультету ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет» і 36 студентів 3 курсу КЗ «Покровський педагогічний коледж».

Діагностику професійного мислення студентів було здійснено за опитувальником металінгвістичної обізнаності Т.Б. Хомуленко в модифікації Н.С. Моргунової. Для діагностики особистісного складника розвитку професійного мислення студентів використовувалася методика «Потреба в досягненнях» Ю.М. Орлова, В.І. Шкуркіна, Л.П. Орлова.

Результати, які було отримано після застосування розвивальної програми, виявили позитивні зрушення за основними показниками професійного мислення в студентів. Так, визначено зростання показників рефлексивності мислення ($t = 3,24$; $p < 0,01$), вербальної креативності ($t = 3,45$; $p < 0,01$), металінгвістичної обізнаності ($t = 4,18$; $p < 0,001$).

Зареєстроване підвищення показників за всіма чотирма вербальними субтестами й субтестом пам'яті тесту структури інтелекту Р. Амтхауера (табл. 1).

Крім того, істотно збільшилися такі показники мислення, як кількість правильних відповідей у методиці «Порівняння понять» ($t = 3,43$; $p < 0,01$), що свідчить про зростання здатності знаходити загальні суттєві ознаки предметів і явищ; чіткість мислення ($t = 3,74$; $p < 0,001$); кількість правильно відгаданих загадок, що свідчить про підвищення рівня художньо-метафоричного мислення, здатності формувати нове знання на основі зіставлення відомих об'єктів і явищ ($t = 3,54$; $p < 0,01$); здатність розуміти переносне значення прислів'їв ($t = 3,12$; $p < 0,01$), що вказує на підвищення диференційованості й цілеспрямованості суджень, критичності мислення, рівня розвитку узагальнення й мовленнєвих процесів. Спостерігається й зростання показника потреби в досягненнях ($t = 3,92$; $p < 0,001$) як особистісної складової частини розвитку професійного мислення майбутніх учителів.

Таблиця 1

Відмінності між показниками субтестів тесту структури інтелекту Р. Амтхауера до й після реалізації розвивальної програми

Субтести	(M ± σ)		t
	до	після	
Доповнення речень	11,5 ± 2,7	12,31 ± 2,24	2,801**
Виключення зайвого слова	11,27 ± 1,97	11,89 ± 1,90	2,261*
Аналогії	9,27 ± 3,12	11,08 ± 1,62	3,713***
Узагальнення	6,58 ± 4,0	8,77 ± 2,66	4,12***
Арифметичні задачі	7,31 ± 3,37	7,62 ± 2,58	0,915
Числові ряди	8,35 ± 3,86	9,15 ± 2,46	1,98
Просторова уява	10,85 ± 3,02	11,39 ± 2,06	1,613
Просторове узагальнення	7,65 ± 2,76	8,31 ± 2,07	1,42
Пам'ять, мнемічні здібності	11,19 ± 3,5	12,69 ± 2,38	3,706***

Отже, отримані в ході дослідження результати свідчать про ефективність застосованих у межах розвивальної програми засобів підвищення рівня професійного мислення студентів гуманітарного профілю; підтверджують можливість розвивати професійне мислення студентів-гуманітаріїв шляхом формування в них текстових умінь, розвитку критичності й рефлексивності мислення та вербальної креативності.

Висновки. Сприяння розвитку професійного мислення майбутніх учителів можливе за умови застосування системи засобів, спрямованих на підвищення рівня розвитку текстових умінь, вербальної креативності, рефлексивності мислення. Перевірка ефективності запропонованої розвивальної програми показала наявність позитивних зрушень не тільки в зазначених характеристиках професійного мислення здобувачів освіти педагогічного коледжу й педагогічного університету, а й у показниках вербального інтелекту, короткочасної пам'яті, понятійного та художньо-метафоричного мислення, чіткості та критичності мислення, диференційованості й цілеспрямованості суджень, рівня розвитку узагальнення й мовленнєвих процесів, а також потреби в досягненнях як особистісної складової частини професійного мислення, що може бути зумовлено зростанням структурованості професійного мислення студентів.

Література:

1. Дьюи Д. Психология и педагогика мышления; пер. с англ. Н.М. Никольской. М.: Совершенство, 1997. 208 с.
2. Кашапов М.М. Психология профессионального педагогического мышления: дис. ... доктора психол. наук: 19.00.07. Ярославль, 2000. 444 с.
3. Максименко С.Д., Пелех О.М. Фахівця потрібно моделювати. Наукові основи готовності випускника педвузу до педагогічної діяльності. Рідна школа. 1994. № 3–4. С. 68–72.
4. Пов'якель Н.І. Саморегуляція професійного мислення фахової підготовки практичних психологів: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора психол. наук: спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». К., 2004. 28 с.
5. Рубинштейн С.Л. О мышлении и путях его исследования. М.: Изд-во АН СССР, 1958. 148 с.
6. Шайда О.Г. Експериментальне дослідження психологічних особливостей становлення професійного мислення майбутніх вчителів гуманітарного профілю. Проблеми сучасної психології: зб. наук. пр. Кам'янець-Подільського національного університету ім. І. Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. Вип. 21. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2013. С. 737–748.

Шайда Н. П., Шайда А. Г., Макарова Л. М. Развитие профессионального мышления будущих педагогов как основа профессиональной подготовки учителя современной украинской школы

В статье рассматривается теоретический и практический аспект проблемы развития профессионального мышления соискателей высшего образования – будущих учителей. Анализируется развитие профессионального мышления на протяжении профессионализации личности будущего педагога в высшем учебном заведении. Исследовано целенаправленное влияние развивающей программы на развитие и становление профессионального мышления будущих специалистов.

Ключевые слова: мышление, профессиональное мышление будущего учителя, программа развития профессионального мышления.

Shaída N. P., Shaída O. H., Makarova L. M. Development of future pedagogues' thinking as a basis of new Ukrainian school teachers' training

In the article the theoretical and practical aspects of the issue of developing thinking of higher educational students – future teachers. The development of professional thinking of professionalizing the personality of future teacher in higher educational institution is analyzed. The targeted influence of developing program on the development and growing future specialists' professional thinking is studied.

Key words: thinking, future teacher's professional thinking, program of developing professional thinking.